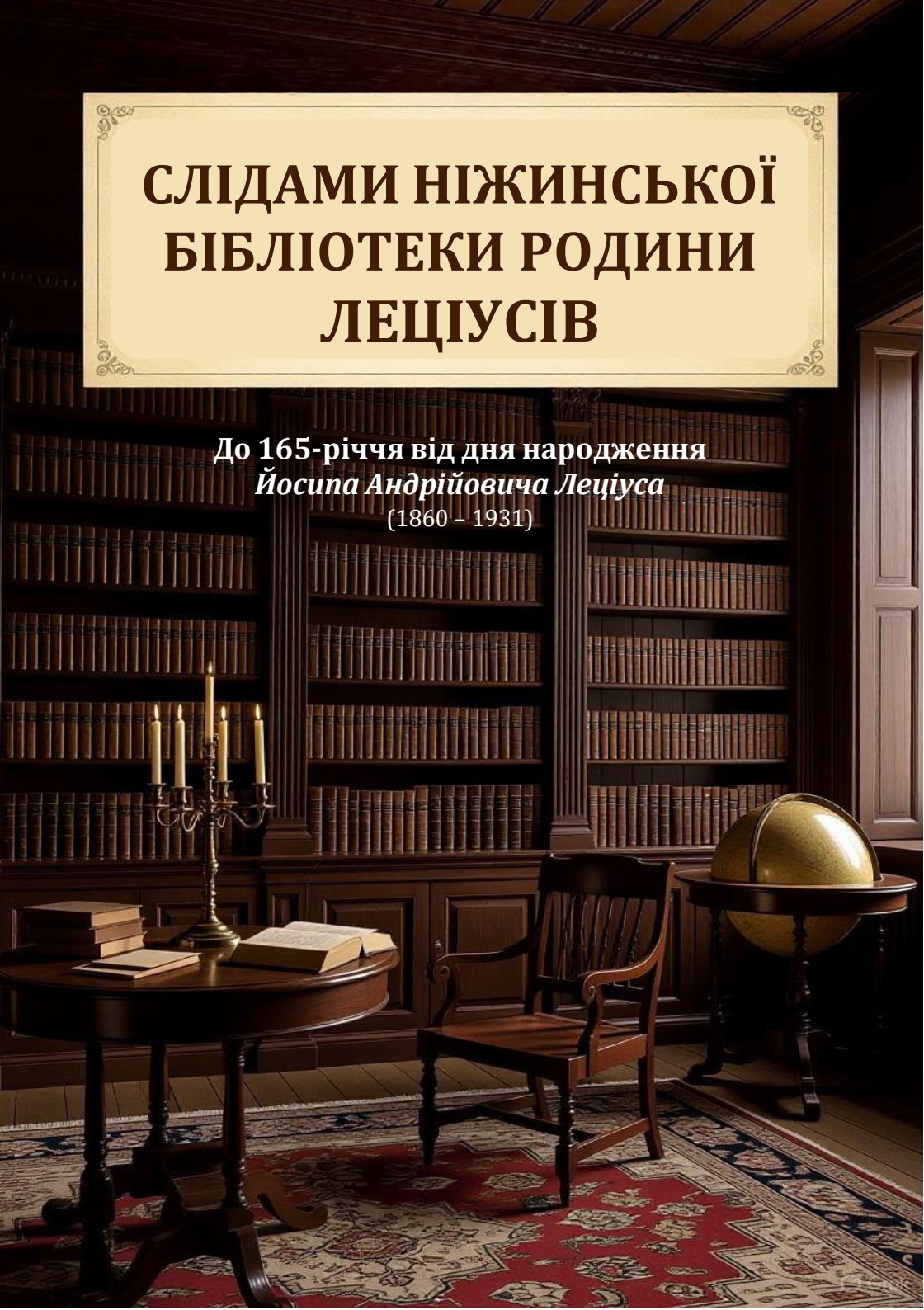

СЛІДАМИ НІЖИНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ РОДИНИ ЛЕЦІУСІВ

До 165-річчя від дня народження
Йосипа Андрійовича Леціуса
(1860 – 1931)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Бібліотека імені академіка М.О. Лавровського

СЛІДАМИ НІЖИНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ РОДИНИ ЛЕЦІУСІВ

До 165-річчя від дня народження
Йосифа-Ернеста Андрійовича Леціуса та 220-річчя від дня
заснування *Ніжинського державного університету*
імені Миколи Гоголя

Ніжин 2025

УДК 027.7.09(477.51-21)(092)

С 47

Упорядники:

Мірошник М. В., завідувач сектору фондкових колекцій та рідкісної книги

Давиденко Т. В., провідний бібліотекар

Відповідальний за випуск – Морозов О. С., директор бібліотеки

С 47 **Слідами ніжинської бібліотеки** родини Леціусів: до 165-річчя від дня народження Йосифа-Ернеста Андрійовича Леціуса та 220-річчя від дня заснування Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя ; Б-ка ім. акад. М.О. Лавровського ; упоряд.: М. В. Мірошник, Т. В. Давиденко. – Ніжин, 2025. – 44 с.

Нарис присвячений особистості одного із 28 директорів Ніжинської вищої школи – Й.А. Леціусу, педагогу, історика літератури, доктору класичної філології. Це перша спроба дати в систематизованому вигляді відомості щодо середовища, в якому Й.А. Леціус зростав та формувався як людина і науковець. Подано зв'язки, контакти, впливи, які в майбутньому живили наукову діяльність вченого, коментуються «темні» місця у біографії Й.А. Леціуса, які раніше не потрапляли в поле зору дослідників. Також представлено фотоматеріали, які є важливим джерелом у розкритті побутового, наукового та громадського життя директора Ніжинського інституту (1913-1914 рр.).

Видання адресується філологам, історикам, книгознавцям, усім, кому небайдужа доля Ніжинської alma mater протягом понад двохсотлітньої її історії.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2025

© Бібліотека імені академіка М. О. Лавровського

*Леціус Йосип (Йосиф-Ернест) Андрійович
(1860 – 1931)*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Відомості про життя людей зазвичай є неповними та суперечливі. Чим далі в минуле, тим слабшими стають контури біографічного малюнка, тим більше сумнівів у достовірності свідчень і документів...

Цьогоріч виповнюється 165 років від дня народження **Йосипа Андрійовича Леціуса** – педагога, історика літератури, доктора класичної філології, директора Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (1913–1914 рр.). До сьогодні відсутній розгорнутий нарис життя й наукової діяльності Й.А. Леціуса. У малочисленних працях про нього відображені лише окремі епізоди біографії вченого, довгий час не була відомою навіть дата його смерті... В архівах не збереглися документи, які могли б стати предметом подальшого вивчення життєпису філолога, хоча його наукова діяльність упродовж тривалого періоду часу була пов'язана з Україною, і з Ніжином та ніжинською вищою школою зокрема. Ця розвідка вперше дає дослідникам допоміжний матеріал, що дозволить розкрити окремі невідомі сторінки життя талановитого педагога. Переконані, що подані тут цікаві та маловідомі факти допоможуть створити правдивий портрет одного з найяскравіших представників великої родини Леціусів.

У першому розділі даного нарису подано біографічну інформацію, що має стислий і суто фактологічно-описовий характер та окреслює основні етапи життя та професійної кар'єри вченого. Другий розділ присвячений огляду родинного книжкового зібрання Леціусів, яке зберіглося у фондах відділу колекцій бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Окремо хотілося б звернути увагу на таке важливе для нашої публікації джерело, як родинні світлини, котрі дають достовірні візуальні знання про постать, факт та подію і мають глибинний причинний зв'язок з відповідним описовим матеріалом.

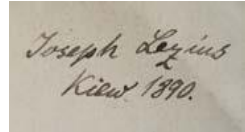
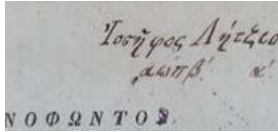
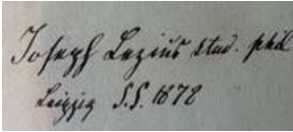
ЖИТТЄВИЙ ТА НАУКОВИЙ ШЛЯХ Й.А. ЛЕЦІУСА

Йосип Андрійович Леціус прожив порівняно довге й насичене подіями життя. Перша біографічна звітка про нього датується 1860-м роком. Остання згадка відноситься до 1931 року. Між цими датами пролягає шлях тривалістю в 71 рік. Майже ціла історична доба збігла перед очима, наклавши глибокий слід на все його життя та освітню діяльність.

Й.А. Леціус залишив по собі чималу наукову спадщину виняткової цінності, але, водночас, до нас дійшло надзвичайно мало інформації особистого характеру. Обмеженість документальних свідчень про Леціуса-людину робить його постать майже загадковою і практично не висвітленою у вітчизняній біографістиці. Тому, віднайдені нами матеріали допоможуть по-новому розповісти драматичну історію людини, якій випала доля очолити Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька в складний період Першої світової війни – з вересня 1913 р. до вересня 1914 р.

При реконструкції головних етапів життєпису вченого доводиться ретельно зважувати кожний документ, кожне слово з малочисленних архівних джерел. У паперах фонду Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, що тепер зберігаються у Відділі збереження документів державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, відсутній формулярний аркуш (аналог сучасного аркуша обліку кадрів) професора Й. А. Леціуса, звідки можна було б детально дізнатися про його життєвий шлях до приходу на посаду директора в Ніжині. Йосипа Андрійовича спіткала гірка доля багатьох репресованих освітян: їхні праці збереглися трохи краще за факти їхньої біографії. У цьому неабиякою «заслугою» є діяльність тодішніх можновладців, які щосили намагались нівелювати індивідуальність Леціуса-людини, вченого, розчиняли його в загальній масі «неблагонадійних», якими етнічні німці стали в Російській імперії в часи Першої світової війни... Однак таку обдаровану людину, як Йосип Андрійович, важко

було зрівняти з іншими. До того ж він твердо дотримувався розумного правила – підписував книги з особистої бібліотеки власним іменем та прізвищем із зазначенням дати придбання. Ці його підписи гарним каліграфічним почерком – важлива підмога у вивченні біографії вченого, принаймні основних її віх.

Дані про дату народження Й.А. Леціуса відомі – це 9 вересня 1860 року, м. Тарту (Естонія). Походив Й.А. Леціус, як і більшість освітян його доби, з родини, що належала до заможних, аристократичних верств суспільства. Адже тільки ті родини, що мали певний достаток, могли забезпечити своїм дітям гарну освіту. Й.А. Леціус народився в сім'ї, яка була близькою родинними стосунками з відомим шляхетним родом Леціусів, що проживали в Пруссії. Пізніше вихідці цього роду оселилися в м. Тарту (Юр'єв, нині Естонія). Друга споріднена гілка Леціусів проживала в той час у Саратовській губернії (Російська імперія). Родоначальник саратовської гілки Леціусів був військовим інженером, що будував перед Кримською війною укріплення міста Севастополя.

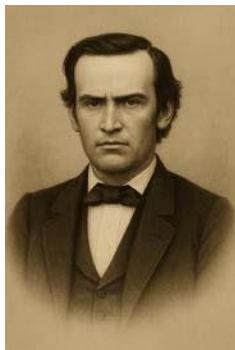

Герб Леціусів

В Саратовській губернії Леціуси володіли маєтністю в с. Огарьовка Актарського повіту.

Народився хлопчик на ім'я Йосип-Ернест у родині Андреаса Фрідріха (Andreas Friedrich Lezius, 1829–1865) та Марії Ернестіни Леціус (Marie Ernestine Lezius (geb. Bidder), 1838–1901). Його батько був естонським священником. У 1841–48 р. батько

навчався в Тартуській гімназії. 1849–53 р.р. вивчав філологію й теологію в Тартуському (Дерптському) університеті. В 1861–65 р. був учителем приходу св. Лаврентія в Нію. Одружився в 31 рік на молодшій від себе на дев'ять років дівчині зі шляхетної естонської родини фон Біддер, але невдовзі тяжко захворів і помер у віці 36 років.

А.Ф. Леціус
(батько)

Леціуси-брати в дитинстві
(спільне фото)

Ф.К.Г фон Біддер
(дід)

Йосиф-Ернест був другою дитиною в сім'ї серед п'яти братів-погодків. Роком старшим за нього був тільки брат *Фрідріх-Едуард* (1859–1936), а молодшими – *Оскар-Альфред* (1861–1927), *Герман-Арнольд* (1863–1928) та *Август-Леопольд* (1864–1945). На час смерті батька Йосифу виповнилось п'ять років. Згорьовану вдову з малолітніми дітьми намагалася підтримати родина її батьків.

Тривале проживання Йосифа Леціуса в Тарту (Естонія) пояснюється тим, що ним та його братами опікувався дід по матері *Георг Фрідріх Карл Генріх фон Біддер* (Georg Friedrich Karl Heinrich von Bidder, 1810–1894) – професор медичного факультету, згодом – ректор Тартуського університету. У майбутньому завдяки діду брати-Леціуси досягли значних успіхів у житті (Йосиф-Ернест та Фрідріх-Едуард стали

відомими філологами, Август-Леопольд та Оскар-Альфред-лікарями, а Герман-Арнольд – священником).

Брати-Леціуси

Містом, де Йосиф здобував початкову освіту, було давнє естонське Тарту, гостинні для всіх «Лівонські Афіни».

З XII ст. в балтійському краї з'являються німці. Спочатку це були мирні купці з Вестфалії та Любека, котрі вели торгівлю з місцевим населенням. 30 червня 1632 року шведський король Густав Адольф підписав декрет про перетворення існуючої в місті королівської гімназії в університет. Протягом своєї багатовікової історії університет, разом із містом, «Бачив дні слави й приниження, сили й слабкості, багатства й бідності, процвітання й занепаду. Особливо яскравим виявом цього процвітання був існуючий тоді «Професорський інститут». Найкращих студентів з інших університетів направляли сюди для підготовки до здобуття професорського звання...». [7, с. 3-5]

Будинок Леціусів в с. Огарьовка

Йосип Леціус –
гімназист

1870 року юний Йосиф вступає до Тартуської (Дерптської) гімназії, відкритої у місті в 1804 р. Спочатку гімназія була трикласною, але 1821 р. були додані ще два молодші, а в 1861 р. – два старших класи. Крім цього, в 1855 р., був утворений клас для підготовки до вступу до молодших класів гімназії. У закладі викладалися: релігія, латина, грецька, німецька та російська мови, математика, фізика, історія, географія, природознавство та каліграфія; за бажанням можна було вивчати французьку, іврит, малювання, співи. Наприкінці кожного півріччя складалися іспити. Успішно оволодівши гімназійним курсом, по її закінченні у 1877 р. – студент першого курсу філологічного відділення Тартуського університету. Свідченням тому було отримання «матрикула» – посвідчення університетського керівництва, за підписом ректора, в тому, що дана особа прийнята в число студентів університету по певному факультету. Клопіт щодо виховання та навчання юнака взяв на себе дід – шанований професор і ректор. У його будинку хлопець зростав протя-

Тартуський (Дерптський) університет

гом тривалого періоду часу, а вже ставши молодим чоловіком, увійшов до кола найосвіченіших людей стародавнього міста. Його студентські спогади пов'язані з чудовим університетським парком, що знаходився на «Соборній горі» – улюбленим місцем прогулянок місцевих жителів, католицьким собором св. Діонісія, старовинною університетською бібліотекою, яка колись була замурована у підвалі Маріїнської церкви, звідки й була добута у 1688 році. Найбільше в пошані Леціуса-студента були цінні фонди бібліотеки. Саме тут він

вперше знайомиться з рукописами філософа Еммануїла Канта, власноручними листами Мартіна Лютера, листами Густава Адольфа (засновника університету), автографами новітніх німецьких письменників, старовинними духовними рукописами та найдавнішою книгою – Біблією 1489 року. В університетські роки стало зрозуміло, що юнак планує пов'язати своє життя з науковою діяльністю. У 1877 р. Йосиф Леціус вирушає до Німеччини, де вступає до унікального закордонного навчального закладу – філологічної Семінарії, відкритої у 1873 р. при Лейпцизькому університеті. Заклад був призначений для підготовки викладачів давніх мов для російських гімназій і прогімназій. Організатор та перший директор Семінарії – відомий німецький філолог *Фрідріх-Вільгельм Річль* (1806–1876). При вступі до Семінарії студенти підписували зобов'язання відпрацювати в класичній гімназії два роки за кожен рік навчання, або ж відшкодувати усі витрати на свою освіту. Від початку курсу навчання становив два роки, згодом – три. Семінарія була з безкоштовним навчанням та державною

Йосиф Леціус – студент

стипендією у розмірі 400 талерів на рік. Студенти Семінарії навчались за спеціальною програмою, складеною Ф.В. Річлем. Отриманий диплом прирівнювався до диплома російських імператорських університетів. Йосиф Леціус навчався в Німеччині у відомого текстолога і індогерманіста проф. *Карла Бругмана* (1849–1919), котрий одразу побачив непересічні здібності молодого студента.

З кінця 1880 р. Лейпциг уже не фігурує в підписах на власних книгах Леціуса. Натомість там з'являється напис «Dorpat», і це дає підстави робити висновки, що наступні роки Леціус постійно мешкає у місті Тарту. Він наполегливо продовжує заняття філологією при Тартуському університеті, де в 1884 р. з успіхом захищає магістерську дисертацію на тему «*De Plutarchi in Galbae et Othone fontibus*» («Про джерела творів Плутарха про римських імператорів Альбу та Оттона»). Виконану наукову роботу він присвячує своєму дідові – Фрідріху Біддеру, який у свій час замінив йому померлого батька. Із вересня 1884 р. по березень 1886 р. Йосиф Леціус мешкає у Петербурзі, де займається приватним викладанням та відпрацьовує отриману за кордоном стипендію. Одночасно, з жовтня 1884 р. по травень 1885 р., він працює клерком барона К.М. Корфа та завершує докторську дисертацію «*De Alexandri Magni expeditione Indica quaestiones*» («До питання про індійський похід Олександра Великого»). Наукову роботу він захищає в Тартуському університеті в 1887 р., отримавши докторську ступінь. Обидві його дисертації були написані латиною.

Головні дослідницькі інтереси молодого вченого були зосереджені в галузі класичної філології. Професор у віці 27 років – це велике досягнення для талановитої людини навіть у ХІХ ст. Але вершина його педагогічної творчості ще попереду (Леціус досягне її в Києві), але круті схили до неї були подолані талановитим вченим саме на балтійських землях.

1886 рік стане знаковим у житті Йосифа Леціуса. Він зустріне чарівну дівчину – *Марію Іду Генрієтту Стеллінг* (1865–1942), дочку комерсанта Пітера Ніколауса Стеллінга, яка стане його дружиною, другом та порадником на наступні 45 років життя.

В ті часи дозвіл викладачу на одруження повинен був підписувати ректор навчального закладу, у якому той викладав. Отримавши такий формальний дозвіл, молодята обвінчаються 16 березня 1886 р. в Німеччині. Духовна єдність і міцні людські стосунки поєднували подружжя Леціусів. У сім'ї народиться восьмеро діточок (двоє, на жаль, помре): Лютгарт (Liutgart, 1887); Вольтруда (Waltrud, 1888); Хільдерунда (Hilderund, 1890); Рудігер (Rudiger, 1891); Хельга (Helga, 1892); Герда (Gerda, 1894); Адельгарда (Adelgard, 1900); Альмут (Almuth, 1901).

З 1886 р. Й.А. Леціус – «киянин». Молодий, талановитий вчений, який досконало володів багатьма сучасними європейськими й давніми мовами та блискуче захистив наукову дисертацію, привернув увагу декана історико-філологічного факультету університету св. Володимира *Адольфа Ізраїлевича Сонні*, який висловив бажання залучити Й.А. Леціуса до викладання на факультеті, і той обіймає посаду доцента кафедри римської словесності, читаючи лекції по кафедрі класичної філології (з винагородою у 1200 крб. на рік). Паралельно Леціус викладає в Комерційному інституті, на Київських Вищих жіночих курсах (декан факультету) і в приватній гімназії *Готліба Андрійовича Валькера* (латину та античну філологію). Невдовзі Леціус

Марія Генрієтта Леціус
(Стеллінг)

стає членом товариства класичної філології та педагогіки (з 1890 р. – голова його київської філії).

Київський університет св. Володимира

Окремою важливою сторінкою педагогічної та наукової діяльності Й.А. Леціуса в Києві була його робота в *Семінарії російської філології*, що спочатку діяв у рамках навчальної програми історико-філологічного факультету Університету св. Володимира (організатор і керівник – В.М. Перетц). Й.А. Леціус багато в чому поділяв погляди останнього щодо організації науково-педагогічної діяльності, залучення української молоді до дослідницької роботи, тобто, можна сказати, був соратником Володимира Миколайовича на науковій ниві. Згодом з'явилась ідея проведення досліджень в містах, в яких зберігалися пам'ятки давньої української літератури шляхом наукових експедицій (екскурсій).

В кінці грудня 1911 р. Й.А. Леціус був почесним членом Першого з'їзду викладачів давніх мов у Петербурзі. 28 грудня він виступив на з'їзді з доповіддю на тему «О переводах с древних языков на родной и наоборот». 30 грудня члени з'їзду заслухали його доповідь на тему «О личной унии преподавания древних языков с преподаванием других предметов».

Й.А. Леціус – автор багатьох цікавих студій про давньогрецького філософа Плутарха, римського імператора Гальбу та полководця Олександра Македонського. Наукові публікації київського періоду представлені в основному історико-літературними етюдами: «О значении слова *satura* в истории римской литературы», «К речи Цицерона *Pro Flacco*», «Заметки об аттических филах» та ін. Регулярно виступав у періодиці з рецензіями на праці російських та німецьких філологів. Ще до роботи в Києві Й.А. Леціус був добре обізнаний з античною думкою, сучасною західноєвропейською філологічною і філософською школами, зокрема, з німецькою класичною філософією і культурними надбанням німецького романтизму.

З.П. Тулуб – студентка
Київських Вищих
жіночих курсів, згодом –
українська письменниця

З теплих спогадів його колишніх випускників «київського» періоду, зокрема, відомої української письменниці *Зінаїди Павлівни Тулуб* (1890–1964), що навчалась на Вищих жіночих курсах, дізнаємось: «Учні дуже любили Леціуса як людину чуйну, доступну. Навіть простувату, більше схожу на провінційного вчителя, ніж на професора. Він чимало допомагав курсисткам, які потребували підтримки: добивався для них звільнення від плати за навчання, рекомендував знайомим як вчительок і репетиторок для слабших учнів, і, кажуть, навіть сам оплачував за деяких навчання зі своєї платні.» [5, с. 264-265] Інший його вихованець, відомий педагог *Павло Петрович Блонський* (1884–1941) писав: «Його (Леціуса) вважали великим диваком. Чим же він був корисний? Своєю яскраво вираженою любов'ю до науки. Він буквально зводив нас з розуму читанням грецьких віршів... Як ніхто інший, він дав нам відчутти музику грецького вірша.» [5, с. 266]

Учасники Першого з'їзду викладачів давніх мов у Петербурзі, у якому брав участь Й.А. Леціус. 1911 р.

Після 25-річної вислуги по відомству Міністерства народної освіти (у відповідності зі Статутом російських університетів 1884 р.) влітку 1911 р. Й.А. Леціус йде у відставку з кафедри класичної філології. У поданні колеги ординарного професора А.І. Сонні на ім'я міністра народної освіти, у зв'язку зі звільненням кафедральної посади, акцентується увага на те, що спеціалістів такого рівня, як Й.А. Леціус було небагато. Далі цитата з «Університетских известий» (№12, 1913 р.): «Видатні заслуги професора Леціуса в галузі класичної філології, його високий науковий авторитет саме в тих дисциплінах, представників яких ми особливо потребуємо, а також його блискучий лекторський хист і рідкісний, можна сказати винятковий педагогічний талант, добре відомі факультету завдяки 25-річній професорській діяльності нашого колишнього колеги, тож немає потреби на цьому зупинятися чи тим більше особливо наголошувати. Факультету також відомо, що Й.А. Леціус перебуває в повному розквіті розумових і фізичних сил, тож він ще багато років міг би бути корисним членом факультету й справжньою окрасою нашого університету....». [14, с. 206-207.]

Влітку 1911 р. родина Леціусів звільняє помешкання в центрі Києва (тоді у цьому районі мешкали всі викладачі університету св. Володимира) та назавжди залишає місто на Дніпрі. Вдячні курсистки Вищих жіночих курсів, дізнавшись, що їх улюблений викладач вибуває, у складчину придбали та подарували йому на пам'ять альбом із видами Києва та організували прощальну прогулянку в Межигір'я. Розчулений професор не тямив себе від щастя, змахуючи непрохані сльози. Зі спогадів З.П. Тулуб дізнаємося про зворушливі слова Йосифа Андрійовича, вимовлені тоді: «Мої дорогі курсистки... Вдома у мене шість доньок, а на курсах — ще дві тисячі. І я вас усіх люблю й ніколи не забуду. Дозвольте мені поцілувати вас на прощання побатьківськи». Один зі студентів узяв із собою гарний фотографічний апарат і знімав нас у монастирі — за чаєм, за обідом просто неба, а потім під розлогим дубом із гілками, що розросталися майже від землі. На них розмістилося близько двадцяти курсисток, а в центрі — Леціус, Сонні та Клінгер. Згодом ці знімки розмножили, і кожна могла придбати їх собі на згадку.» [5, с. 266-267.]

Межигірський Спасо-Преображенський монастир

Подальша доля вченого склалася наступним чином. 1911 р. Й.А. Леціус обіймає посаду директора Естляндської дворянської гімназії в м. Ревель, де працює з 1911 до 1913 р. Знаковою, але водночас трагічною подією було отримання пропозиції очолити Ніжинський інститут. 20 серпня 1913 р. професора Й.А. Леціуса було призначено директором Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині (публікація в «Правительственном вестнике» №186 за 1913 р.) з посадовим окладом в 6 тис. крб. та встановленою пенсією в 2400 крб.

На жаль, у Ніжині Й.А. Леціус затримався лише на півтора роки. На час приїзду до міста йому було 53 роки. Він був відомий як досвідчений вчений, педагог, професор, що вміло використовує кращі надбання європейської науково-освітньої системи. Його освітню діяльність живила не одна національна школа, а сукупність шкіл і традицій, у яких виразно виявлялися новаторство та індивідуальна самобутність.

Коли Й.А. Леціус приїхав до міста на Острі, він застав інститут далеко не в зразковому стані. Тож, новопризначений директор одразу поринув у вир фінансово-господарської і навчальної діяльності закладу. Деякі уявлення про діяльність Й.А. Леціуса-директора,

дають видані ним розпорядження по інституту. На початку вересня 1913 р. під керівництвом нового директора відбулися перші засідання Правління та Конференції інституту, на яких він пропонує низку першорядних заходів, а саме: телефонізувати інститут, провести електричну сигналізацію в приміщення інституту і гімназії, привести до належного стану занедбаний інститутський парк. У січні 1914 р. на

засіданні Правління директор піднімає питання «про невідповідність зарплати деяким із служителів інституту з покладеними на них обов'язками». Було ухвалено рішення збільшити місячну зарплатню всім служителям від 1 до 7 крб. Протягом січня-березня на засіданнях Правління неодноразово ухвалювалися рішення щодо надання грошових субсидій викладачам інституту та гімназії на лікування. Турбота про колег була для Й.А. Леціуса звичною справою. Багато нагальних потреб він вирішує нетрадиційними методами, а саме, власними коштами закриває борги за навчання у малозабезпечених студентів. На вищезазначених прикладах яскраво видно такі риси характеру Й.А. Леціуса, як уважність, чуйність, людяність та доброта.

Згодом, Й.А. Леціус прохає міністра освіти Л.А. Кассо обговорити питання про загальний, запущений стан інституту, складання проекту необхідних будівельних робіт з впорядкування навчального закладу. Намагання по-своєму відгукнутись на внутрішні проблеми інституту, розставити акценти, одразу зблизили його зі студентами. Ті виявили бажання займатися гімнастикою і прохали директора надати їм вже таку можливість реалізувати. Він відвів

студентам одну з кімнат для гімнастичних занять і висловив думку про необхідність введення штатної посади вчителя гімнастики й фехтування з окладом не менше 1500 крб. на рік з правом на пенсію. Також директор висунув пропозицію придбати для гімнастичного класу необхідні спортивні спорядження. Й.А. Леціус одразу підкорив ніжинських студентів вченістю, ерудицією, гарною пам'яттю. Неодноразово директор звертався листовно до міністра освіти

Й. А. Леціус на посаді директора
Ніжинського історико-філологічного
інституту князя Безбородька

та наполягав на покращенні фінансування інституту. Наполягав на потребі будівництва окремого приміщення для бібліотеки, гімназії, інтернату, облаштування центрального опалення в головному корпусі. Клопотався директор і за викладачів інституту, домагаючись покращення їх скромного матеріального становища. Проте, на жаль, такі масштабні внутрішні перебудови навчального закладу виявились на той час нездійсненними. Усі плани директора були відхилені керівництвом як неприйнятні.

У задуми Й.А. Леціуса входила також і реорганізація інституту. У доповідній записці міністру від 15 грудня 1913 р. директор звернувся з проектом відновлення юридичного ліцею, який існував у Ніжині протягом 35 років. Ця його пропозиція, як і більшість наступних були залишені без позитивного вердикту Міністерства освіти.

Діючи винятково в освітній царині, Й.А. Леціус вважав, що інститут можна й потрібно підняти на найвищі щаблі. В цілому, реформаторські ідеї директора викладацький колектив інституту намагався підтримувати, адже розумів

необхідність змін у відповідності з вимогами часу. Також, високоосвічена, толерантна студентська молодь була готова захищати директора та розпочату ним справу.

В Ніжинському інституті від початку було закладено наукову основу викладання іноземних мов, зокрема, грецької, латинської, французької, польської, німецької. Багаторічну традицію активно підтримував директор, направляв на засвоєння західноєвропейських духовних здобутків, з їх демократичними засадами, високим рівнем викладання і самоврядування.

У січні 1914 р. директор висуває пропозицію щодо «розширення програми викладання на класичному відділенні III-IV курсів з метою усунення існуючих прогалин у цьому викладанні». Міністерство приєдналось до його думки та дало дозвіл ввести до кола предметів, які викладаються на згаданому відділенні, також історичну граматику грецької мови, історію античного мистецтва, історію античної релігії.

Дотримуючись духу «порядності» в інституті, директор запропонував ввести лекційні книжки для запису оцінок та іменні студентські квитки, відновити щорічні урочистості з нагоди дня його відкриття 14 вересня 1820 р. та розпочати підготовку до святкування 100-річного ювілею вищого навчального закладу в м. Ніжині. Здобувши ґрунтовну європейську освіту й маючи досвід керування іншими навчальними закладами, Й.А. Леціус тонко відчував вимоги навчального процесу і добре розумівся на такій стороні справи, як контроль. Піклуючись про суттєве покращення фінансування інституту, директор не забував і про рівень матеріального забезпечення студентів, зокрема збільшення видатків на їх утримання, у т. ч. і на харчування. З приходом на директорську посаду Й.А. Леціуса був заснований гурток для допомоги своєкоштным студентам, які перебували у фінансовій скруті. 16 листопада 1913 р. Конференцією інституту було затверджено такий гурток, а директор першим зробив внесок під час благодійного збору коштів. Взагалі, минуле Й.А. Леціуса засвідчує про його значний

діловий досвід, про гостроту розуму, хазяйновитість, практичну кмітливість.

Під час наукової експедиції учасників Семінарію російської філології до Ніжина. 18-20 лютого 1914 р.

Зліва направо: С.П. Шевченко, Л.Т. Білецький, В.П. Адріанова, проф. Й.А. Леціус, проф. В.В. Новодворський, С. О. Щеглова, доц. В.П. Клінгер, О.С. Грузинський, проф. В.М. Перетц.

Варто відмітити роботу Семінарію російської філології, що відбувся 18-20 лютого 1914 р. під керівництвом В.М. Перетца та при активній співучасті Й.А. Леціуса на базі Ніжинського інституту. В науковій експедиції до Ніжина, крім В.М. Перетца, взяли участь залишені при Університеті св. Володимира для підготовки до професорського звання О.С. Грузинський, С.П. Шевченко, В.П. Адріанова, С.О. Щеглова, Л.Т. Білецький. На той час у рукописному відділі бібліотеки ІФІ в Ніжині зберігалося 180 рукописів XIV–XIX ст. За планом, складеним В.М. Перетцем, учасники Семінарію мали дослідити зміст низки цінних рукописів, які були виявлені в інститутській бібліотеці.

Гоголівський музей в Ніжині

18 лютого 1914 р. члени наукової експедиції взяли участь в засідання Історико-філологічного товариства при ІФІ, де київських філологів привітав директор інституту та голова Історико-філологічного товариства Й.А. Леціус, який добре знав В.М. Перетца та членів експедиції. У своєму привітальному слові Й.А. Леціус назвав В.М. Перетца «старим товаришем і соратником на історико-філологічному факультеті та в Раді Київського університету» [10, с.119-120], з яким мав спільні погляди на задачі та методи історико-філологічної науки. Й.А. Леціус привітав і молодих дослідників, які були його слухачами під час роботи в Києві. Наступні два дні київські дослідники присвятили вивченню рукописних пам'яток у бібліотеці ІФІ. У вільний від досліджень час Й.А. Леціус організував для В.М. Перетца і його учнів екскурсію по пам'ятним та історичним місцям Ніжина.

Однією з несприятливих обставин для прогресивного директора, яка згодом стане причиною звільнення його з посади, була пропозиція Й.А. Леціуса внести зміни в статус кімнати-музею Миколи Гоголя, що розміщувалася тоді в бібліотеці інституту.

25 січня 1914 р. Конференція інституту заслухала пропозицію директора перетворити Гоголівський музей в іншу установу, мотивуючи тим, що кількість предметів, які належать письменнику надто невелика, і тому, місце, де вони знаходяться складно назвати музеєм. Директор запропонував утворити замість т. зв. музею історичну кімнату імені Гоголя для зберігання предметів, які відносяться і до життя відомого випускника і до історії навчального закладу взагалі. Такі зміни зачепили за живе одного з організаторів музею П.О. Заблоцького, який виступив з наклепницькою статтею в газеті «Новое время», де перекручував ситуацію, пов'язану з рішенням Конференції. Згодом надійшла в пресу додаткова серія брехливих публікацій, організована П.О. Заблоцьким, де автори вдалися до перекручування фактів. У відповідь Й.А. Лециус надіслав до газети своє спростування, але й воно не зарадило ситуації. Окружне начальство починає активно вимагати від директора відповідних пояснень. Директора називають «обер-жандармом, вірним слугою престолу, що своєю діяльністю стояв ближче до департаменту поліції, ніж до народної освіти, на момент лютневої революції довів майже до розриву будь-якого зв'язку між Конференцією та студентами, за винятком тієї частини студентів, які були зв'язані, як і сам Лециус, з чорносотенними організаціями». [4, с. 48.] «Поруч з усіма подіями життя інституту поволі йшло до розвалу, занепаду, інститут виявляв всі ознаки вмирання...». [4, с. 51.] Отже, в усіх численних негараздах був звинувачений саме директор. До того ж, з початком війни з Німеччиною 1914 р. антинімецькі настрої у суспільстві досягли небаченого раніше розмаху. Не минули вони й Ніжин. Роздмухані наклепи навколо Й.А. Лециуса (етнічного німця за походженням) і його сім'ї викликали недовіру і підозри у влади, як місцевого рівня, так і вищого. Більше того, жандармське управління встановило нагляд за персоною директора і його листуванням (Й.А. Лециус часто вів переписку з двома доньками, які в той час проживали в Німеччині). Директору дорікали, що він не володіє російською мовою, діти його отримали освіту і виховання в

Німеччині і, взагалі, що нібито вся його сім'я упереджено ставиться до всього російського. Серед місцевого населення з'явилося відверто вороже налаштування проти нього. Усі вищеназвані факти стали причиною того, що Й.А. Леціуса змусили написати прохання про звільнення з посади...

Взагалі, в перші воєнні місяці політика імперського уряду була спрямована на відсторонення осіб німецького походження від відповідальних посад. Й.А. Леціус став однією із жертв цього дивного процесу «полювання на відьом». Його прізвище потрапило у «чорний список» осіб іноземного, зокрема німецького походження.

Рішення подати у відставку далось Й.А. Леціусу дуже складно... Зі звіту про стан історико-філологічного Інституту в Ніжині за 1913-1914 академічний рік дізнаємося, що «Высочайшим приказом от 29-го ноября 1914 г. директор Института, заслуженный профессор, доктор классической филологии, д.с.с. Лециус уволен со службы, согласно прошению, с 20 октября 1914 года». [9, с. 4.]

Після отримання наказу про звільнення, колишній директор разом із родиною поспіхом 24 грудня 1914 р. виїхав до Самари. Основна причина переїзду Й.А. Леціуса з Ніжина до Самари мала саме політичний характер. Згодом, із листа В.М. Перетца до філолога-славіста О.О. Шахматова від 3 січня 1915 р., дізнаємось: «Учора професор Ільїнський, який повернувся з Ніжина, повідомив, що професора Леціуса заслали до Самари! За що? У нього ж навіть синів немає, яких наші здурілі націоналісти могли б перетворити на німецьких солдатів...». [15, с.227] Долею репресованого вченого колега-Перетц переймався й надалі. Так, він писав: «Я хочу зробити все, що в моїх силах для Леціуса і буду вести всілякі клопотання. Надішліть мені необхідні відомості про нього». [16, с. 253]

Більшість особистих речей, включно з цінною сімейною бібліотекою, Йосиф Андрійович Леціус залишив у будинку по вул. Дорогинській, 7, де мешкав із родиною. Останню звістку про себе на ім'я економа інституту Андрія Тарасевича Й.А. Леціус подав листовно із Самари 19 січня 1915 р., де доручив подбати про те, щоб його особове

книжкове зібрання долучили до фонду бібліотеки інституту. Повідомлення йому в Самару надсилати за адресою «ул. Новогоршечная, дом 70». Далі дізнаємося, що Андрій Тарасевич також поплатився місцем служби в інституті – був звільнений 11-го листопада 1914 р.

На жаль, мало що відомо про останні роки життя Йосифа Андрійовича. Відомо лише про те, що до 1918 р. він проживав у Самарі, працював у приватному банку, а згодом – у Самарському педагогічному інституті, що був заснований 21 серпня 1917 р. З 1 вересня 1917 р. до 9 вересня 1918 р. орд. проф. Й.А. Леціус обіймав посаду по кафедрі класичної філології і давньої історії. В інституті Йосиф Андрійович викладав наступні предмети: «Чтение Од Горация с комментариями» і «Латинский язык для начинающих: грамматика и чтение латинских текстов (Гай Юлий Цезарь «О галльской войне»)», а також грецьку мову і практичні заняття по ній. Окрім викладацької діяльності професор займався адміністративною роботою. Він був членом Опікунської ради інституту, входив у члени Правління інституту від історико-філологічного факультету і в ревізійну комісію історико-філологічного Товариства, що відкрилась 22 листопада 1917 р.

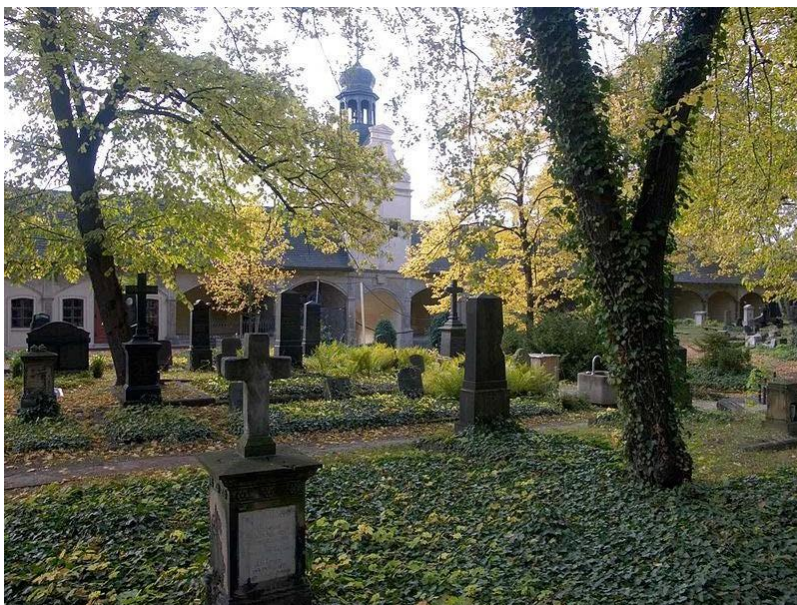
Наукова діяльність Й.А. Леціуса у стінах Самарського інституту була доволі скромною, однак необхідно враховувати важкі умови, в яких вона відбувалася. Не дивлячись на те, що Йосиф Андрійович був присутній практично на всіх засіданнях історико-філологічного Товариства, тільки на одному із них він зробив доповідь «К вопросу о греческой хронологии».

У першому півріччі 1917–1918 навчального років проходило формування структур інституту, відповідно на Й.А. Леціуса покладалось чимало адміністративних функцій. Значною проблемою була відсутність необхідної літератури по історії античності. Формування бібліотеки інституту у той час тільки почалось, а Йосифу Андрійовичу так і не вдалось вивезти власне книжкове зібрання із Ніжина, яке слугувало йому багато років в академічній роботі. В кінці серпня 1918 р. Й.А. Леціус написав прохання про відставку.

Причиною, яка змусила залишити Самарський інститут міг бути наступаючий на місто страшний голод, а разом із ним його вічні супутники: холера і тиф. Відносно благополуччя у волзькому регіоні закінчилось. Вчений разом із родиною вирушає за кордон у Німеччину.

На історичній батьківщині Й.А. Леціус ще деякий час викладав в гімназіях Берліна, народному училищі та університеті міста Галле. Він завершив свій земний шлях 30 вересня 1931 року. Нещодавно вдалося з'ясувати, що поховано вченого на місцевому лютеранському кладовищі в Галле-ан-дер-Заале, округ Галле, Саксонія-Анхальт (Німеччина). Це, звичайно, небагато, але цінність знайденої інформації у тому, що вона нарешті з'ясовує місце, де закрилась земна брама відомого вченого..

У науковій літературі належним чином висвітлене питання про першу вищу школу на Лівобережній Україні – Ліцей князя Безбородька, її значення як освітнього і наукового центру. Для нашої теми важливо акцентувати, що

Місце поховання Й.А. Леціуса (сучасний вигляд)

в ній працювали вчені, які зарекомендували себе лише з кращого боку. До серії портретів її директорів також належить ім'я професора Й.А. Леціуса. Його звільнення могло би бути рядовим, нічим не примітним фактом у пліні часу, якби цей факт не співпав з поворотним моментом в історії розвитку навчального закладу. Як те зерно, що пішло в ріст, будучи кинутим у родючий ґрунт, воно мало вагомні наслідки для майбутніх прогресивних змін в інституті. Необхідність цих змін наростала поступово. Потрібен був лише рішучий поштовх для того, щоб вони стали реальністю.

Книжкове зібрання родини Леціусів у рідкісному фонді бібліотеки імені М.О. Лавровського

Вперше читач отримує можливість ознайомитись з унікальним книжковим зібранням родини Леціусів, яке нині зберігається у відділі колекцій рідкісного фонду книгозбірні. Ці книги – фактичні свідки історії життя декількох поколінь сім'ї Леціусів – Йосифа Андрійовича, його дружини Марії Петрівни та їх нащадків. Пройшовши довгий шлях від Європи до Балтики і, далі – в Україну, вони стали переконливими документами, які яскраво виписують портрети представників інтелігентного роду Леціусів.

Рівно століття ця знахідка чекала на своє оприлюднення в бібліотеці. Отже, нині, можемо з впевненістю констатувати, що родинне

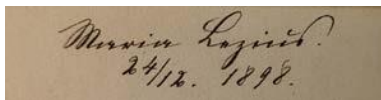
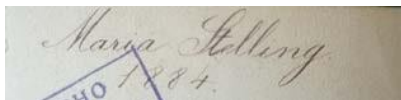
зібрання Леціусів надійшло до бібліотеки інституту у 20-і роки ХХ ст. Відсутні змістовні джерела, які б давали уявлення про склад зібрання і раритети, які в ньому знаходились. Жодних актів про надходження колекції до бібліотеки або ж фіксацію загальної кількості прийнятих книг, не було складено. До сьогодні невідома точна кількість переданого до бібліотеки інституту книжкового зібрання. Книги були включені у загальний фонд без документальної фіксації їх походження. Для виявлення примірників був здійснений поекземплярний перегляд загального фонду і їх атрибуція за власницькими записами. Водночас це була і робота з упорядкування та вивчення фонду книгосховища. Наразі завершено кропітку роботу з реконструкції цієї «розсіяної» колекції та відтворення її на інформаційному рівні. На сьогодні виділено 1219 одиниць зберігання.

У визначенні часу зародження бібліофілства Леціусів, тобто періоду існування збірки, єдиним документальним свідомством залишаються родинні власницькі записи на сторінках видань. Склад особової бібліотеки своєрідний. Уподобання представників родини Леціусів не могли тією чи іншою мірою не відбитися на характері та долі книг, але центральною фігурою у формуванні основного складу колекції був Йосиф Андрійович Леціус. Умовно книжковий фонд збірки можна розподілити на дві частини. Однак, незважаючи на умовність, такий спосіб визначення складу залишається єдиним можливим у зв'язку з відсутністю архівних матеріалів щодо бібліофілства Леціусів. На нашу думку, власне зі збірки Й.А. Леціуса у 70-х роках ХІХ ст. почалася родинна традиція колекціонування книжок, яка згодом визначила особливості її подальшого поповнення нащадками книголюбів.

Перша, почесна частина, складається з книг, що відображають об'ємні, багаторічні наукові інтереси Й.А. Леціуса. Цілком закономірно, що освітня діяльність Й.А. Леціуса – філолога-античника, відбилася й на його бібліофільських нахилах. Йому, високоосвіченому вченому, була вкрай необхідною підручна література для занять наукою. Зрозуміло, що він не уявляв власних наукових

студій без регулярного звернення до таких необхідних йому матеріалів, якими були книги із власної бібліотеки. Найбільш важливий етап у розвитку родинного зібрання Леціусів пов'язаний з особистістю Й.А. Леціуса, і саме завдяки його збирацькій діяльності цінність збірки така вагома.

Друга частина зібрання належить дружині Йосифа Андрійовича – Марії Петрівні, і складається, в основному, з німецькомовних творів класиків німецької літератури. Марія Петрівна також мала особисте коло читання, що вплинуло на формування світогляду її шістьох доньок, яким змалечку мати прищепила інтерес до книги.

Як видно, вона була освіченою особою, відомою також своїми релігійними переконаннями, підтримувала гуманітарну атмосферу родини. Отже, поміж батьками та дітьми існували тісні духовні зв'язки та спільні інтереси, якими були книжки – невід'ємна частина культурного життя родини. Варто зазначити, що в родинній бібліотеці, сформованій раніше кількома сім'ями та розташованій у різних місцях, згодом відбувся процес змішування книжок, тому виокремлення їх у бібліотечному каталозі має дещо формальний характер і, зрозуміло, не відображає, з якої збірки вони походять. Кожна з цих бібліотек мала свої специфічні особливості, що виражалися у їх комплектуванні та функціонуванні.

Склад книжкової колекції Й.А. Леціуса в кількісному та тематичному відношенні загалом суттєво відрізняється від родинної збірки, оскільки переважну більшість у ньому складають найцінніші придбання матеріалів, що висвітлюють формування світогляду, літературні та наукові уподобання цієї особистості.

Щодо хронології видань, то очевидно, що бібліотека не була багатою на раритети (стародруки, рідкісні та цінні видання). Основний масив складають унікальні видання XVIII–XIX ст. В мовному відношенні переважають твори латиною та грецькою мовою. Судячи з власницьких записів на книгах, поповнення бібліотеки започатковане в молоді роки власника, під час навчання, а також у період перебування за кордоном: відповідно комплектування літератури здійснювалося за проблематикою, яка цікавила на той час Й.А. Леціуса. Але далі захоплення книгами тривало протягом усього життя. Тож можемо констатувати, що книжкова колекція слугувала спочатку потребам гімназиста, згодом – діяльності науковця. Під час перегляду та зіставлення примірників видань зібрано чимало інформації про роки та різноманітну географію міст, де були придбані книги: (Dorpat, Warsawa, Vorzel, Potsdam, Petersburg, Leipzig, Kiev). У першу чергу, колекція уособлює усе найцінніше з арсеналу мистецтва книги країн Західної Європи XIX ст. Слід мати на увазі, що тогочасний художній рівень оформлення книги в країнах Заходу в цілому був високий. Леціус до того ж багато бачив, їздив по світах, мешкав у велелюдних європейських містах, студював там науку. У цілому стан збереження колекції є добрим. Не дивлячись на перипетії часу, книги напрочуд охайні й раціональні, без маргіналій на полях, добре збережені в шкіряних палітурках. Навіть сьогодні, через столітній період, ми дивуємося високому рівню їх мистецького оформлення. Це типові видання для свого часу, більшість є взірцем поліграфічної майстерності, місце видання – Німеччина, Естонія.

Блискучий знавець-античник, Йосиф Андрійович збирав книги за профілем викладання упродовж усього життя. Слід зауважити, що відмінна ерудиція, а також інтуїція збирача, дозволили вченому безпомилково накопичувати у своїй колекції найбільш цінні і рідкісні екземпляри. Бібліотека Й.А. Леціуса являє собою чудове по своїй повноті і багатству зібрання праць класичних авторів: Гомера, Арістотеля, Арістофана, Платона, Ціцерона, Тацита, Сенеки, Плутарха,

Полібія та ін. На академічних курсах він знайомить студентство з державними теоріями великих мислителів. Наявна велика кількість словників та граматик, зокрема грецької та латинської мов – складають суттєву частину бібліотеки. Й.А. Леціус також захоплювався історією та археологією, цікавився авторитетною думкою колег-науковців та їх розвідками з цього питання. Очевидно, саме тим обумовлена значна кількість праць по археології у зібранні.

У колекції зібрані книги, що більшістю побачили світ в німецьких землях. Значний видавничо-книготорговий осередок середини XIX ст., де Й.А. Леціус закупував літературу, репрезентував Лейпциг. Це книги видані найбільшою в історії Німеччини знаменитою типографією Б.Г. Тейбнера (1784-1856). Систематичним джерелом збільшення збірки була купівля партій книжок і поодиноких видань. Й.А. Леціус мав відомості (на підставі каталогів книгарні) стосовно літератури зі складу книгарні, розташованої у Лейпцигу.

У Берліні, в друкарні «Weidmannsche Buchhandlung» Ф.Е. Райха, котрого називали «книгопродавцем нації», Й.А. Леціуса цікавили не тільки наукові новинки, але й інші актуальні на той час видання. Вірогідно, що науковець підтримував стосунки з ганноверським видавництвом братів Хан «Hahnsche Buchhandlung», які друкували підручники для уроків географії, історії, грецьку та латинську граматики, латино-німецькі словники. Таким

чином, у Німеччині Й.А. Леціус купував сучасну німецьку літературу, наукові та популярні масові видання, замовляв періодику. Особисту збірку він збагачував також видавничою продукцією друкарень, розташованих на прибалтійських землях, закуповував літературу в значних книготоргових фірмах. Так, купувалися видання з Тарту, опубліковані в друкарні К.Е. Маттієна (1835-1888), (Dorpat. Verlag von C. Mattiesen).

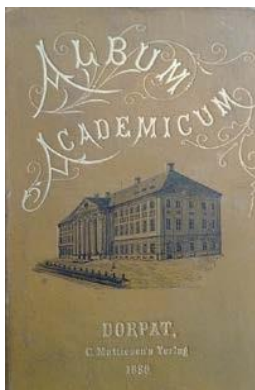
Важливим джерелом, що висвітлює фактичні дані стосовно доставки конкретних видань, є збережений корінець німецького видавництва «Weidmannsche Buchhandlung. Berlin SW. Zimmerstrasse №94».

Починаючи від Тарту, Києва та згодом до Ніжина, довкола Й.А. Леціуса групувались освітяни, користувались його знаннями та його об'ємною для тих часів бібліотекою. Найбільш плідним та останнім періодом формування колекції був «київський» період – двадцятип'ятилітнє місце роботи та проживання, коли відбулось збільшення самої родини вченого, а також розширилось коло знайомств серед колег-освітян.

Провенієнційні знаки на примірниках видань надають цінний різноплановий матеріал з історії культури книги Німеччини та України того періоду, що у майбутньому стане важливою джерельною базою для подальших книгознавчих досліджень.

Зацікавлюють два документи, адресовані Й.А. Леціусу, як випускнику Тартуського університету, а саме, у книзі

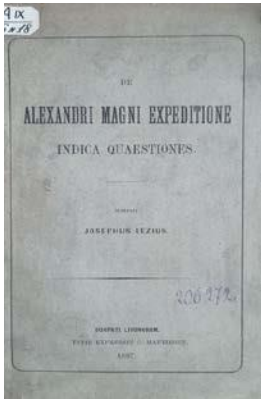
«Album Academicum der Kaiserlichen Universitat Dorpat/
Bearbeitet von A. Hasselblatt und Dr. G. Otto. Dorpat, 1889»
(Академічний альбом Імператорського Дерптського
університету/ під ред. А. Гассельблата та Д-ра Г. Отто), де на
форзаці поміщено вірш-присвяту Й.А. Леціусу від вдячної
студентської молоді.

Інша книга, що заслуговує на увагу «Album der
Landsleute der Neobaltia, 1879-1904: als Manuscript gedruckt.
Jurjew (Dorpat), 1904» (Альбом земляків Нової Балтії, 1879-
1904: друкується як рукопис. Юр'єв (Дорпат), 1904).

Отже, певна кількість творів зібрання була присвячена
Й.А. Леціусу та, ймовірно, дарувалася авторами до
бібліотеки. Відповідно можна констатувати взаємозв'язок
інтелектуального оточення Йосифа Андрійовича та складу
його зібрання.

З книг дізнаємось, хоч і коротку, але цікаву та
маловідому інформацію, що стосується основних віх життя
та наукової діяльності Й.А. Леціуса. Книги зберегли пам'ять і
про зустрічі з людьми, які були близькі Йосифу
Андрійовичу, про його духовні контакти і літературні
вподобання.

Збереглись наукові роботи самого Йосифа Андрійовича, серед яких, насамперед, варто назвати магістерську та докторську дисертації. Збірка містить майже всі праці власника, відповідно ними поповнювалася бібліотека. Збережені примірники, поряд з іншими джерелами, сприяють ретроспективному аналізу шляхів формування збірки.

Ерудит і книжник, що невпинно поповнював свій науковий багаж, Йосиф Андрійович виявляв неабиякий інтерес до книжкових літературних новинок. Крім творів популярної наукової тематики, Й.А. Леціус цікавився інформацією з поточної періодики, яка охоплювала різні галузі суспільного і наукового життя.

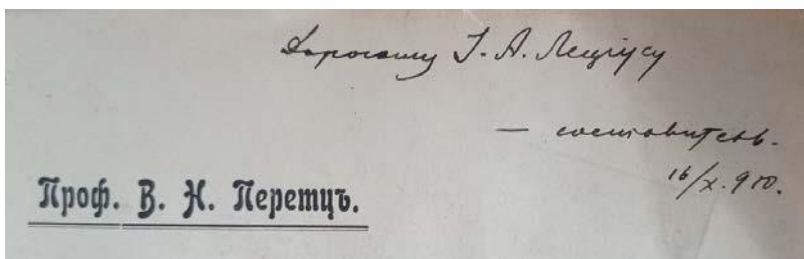
Свідченням тому є наявні у зібранні каталоги, зокрема «Hand-Katalog der neueren deutschen wissenschaftlichen, technologischen und schonwissenschaftlichen Literatur in dauerhaften und geschmackvollen Einbänden. Leipzig, 1912»

(Ручний каталог найновішої німецької наукової та технічної літератури : в міцних і зі смаком палітурках. Лейпциг, 1912).

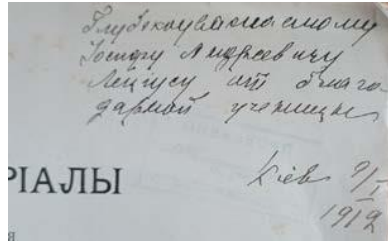
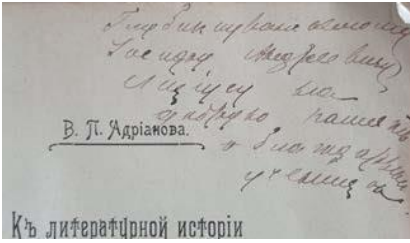
Окрім книг, придбаних власником особисто, значну частину бібліотеки складають видання, отримані в дар від інших учених, колег і учнів-продовжувачів справи відомого філолога. Значна частина книг з автографами свідчить про те, що в останні 25 років життя ім'я вченого і його праці були широко відомі філологічній науці. Професор Й.А. Лециус користувався неабияким авторитетом і повагою, про що свідчать дарчі надписи на книгах із його бібліотеки.

Зупинимось на частині автографів, що виявлені на книгах зібрання. У більшості вони належать відомим філологам-класикам, які вважали своїм обов'язком подарувати вченому власні праці і висловити повагу, звертаючись до власника не інакше як «многоуважаемый», «глубокоуважаемый», «милий друг», «дорогой» та ін.

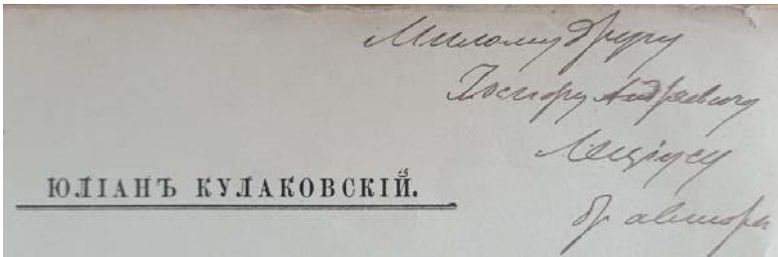
Перетц Володимир Миколайович, (1870-1935) – вчений славіст, педагог, історик літератури, дослідник давньої української культури та літератури, фундатор Української Академії наук, професор.

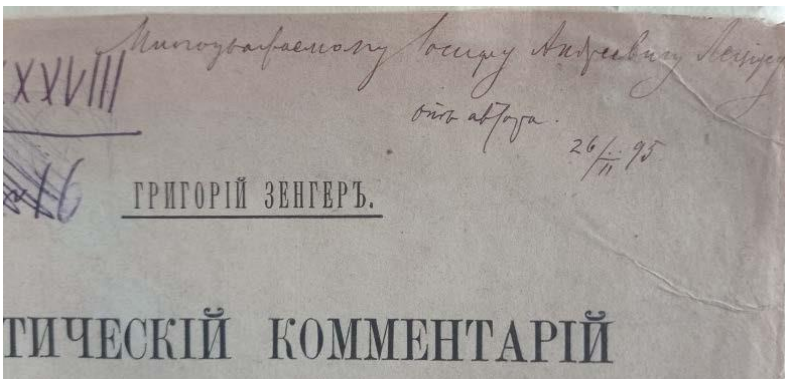
Адріанова Варвара Павлівна, (1888-1972) – уродженка Ніжина, літературознавець, фольклорист, театрознавець, мовознавець, текстолог, бібліограф, член-кореспондент АН УРСР з 1926 р. і АН СРСР з 1943 р. Дружина Володимира Миколайовича Перетца.

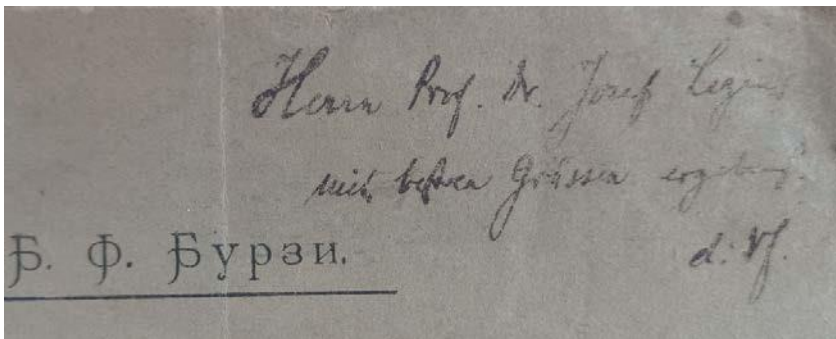
Кулаковський Юліан Андрійович, (1855-1919) – філолог-класик, історик Римської і Візантійської імперій, археолог, перекладач з латині і давньогрецької, публіцист, педагог. Член-кореспондент Імператорської АН, доктор римської словесності.

Зенгер Григорій Едуардович, (1853-1919) – філолог-класик, ректор Імператорського Варшавського університету, член-кореспондент Санктпетербурзької АН, міністр.

Бурзі Бернгард Фрідріхович, (1863-1909) – філолог-класик, епіграфіст, педагог, ординарний професор.

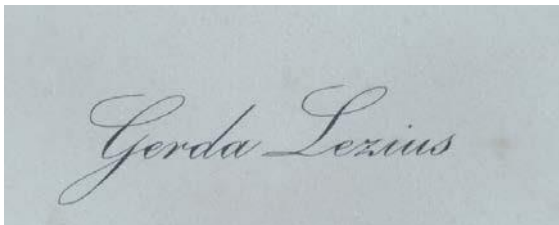

Для академічної роботи Й.А. Леціусу слугувала «Bibliotheca philological classica» (Класична філологічна бібліотека) – серійне видання з класичної філології, що вміщувало списки книг, періодичних видань, дисертації, коментарі, рецензії.

Про бережливе ставлення до книг свідчать численні записи на окремих аркушах-чернетках рукою Й.А. Леціуса, що мають пряме відношення до змісту книги. Йосиф Андрійович виявив себе як справжній знавець, що осмислював і синтезував усе найцінніше з художнього твору. В одному випадку це цілі вирази, в іншому – окремі слова або правки по тексту.

Своєрідна манера роботи Й.А. Леціуса з книгами дозволяє з великою долею вірогідності виявити екземпляри з його бібліотеки, навіть якщо на них немає підпису власника або дарчого надпису. Все це говорить про серйозну, вдумливу роботу вченого з книгою.

Заслуговує на увагу цікавий документ поч. ХХ ст. помічений всередині однієї з книг – це візитівка Герди Леціус,

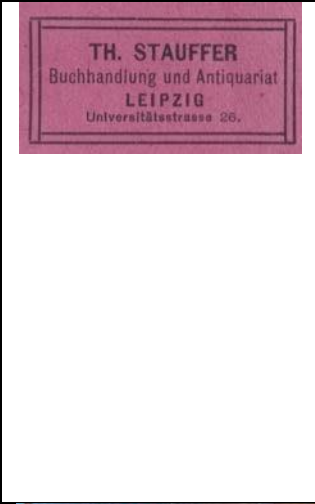

дочки Йосифа Андрійовича.

Зазначимо, що у родині Леціусів усі діти були затятими книголюбам, вихованими не лише на німецькій, а й французькій літературі. Дім М.П. та Й.А. Леціусів був наповнений німецькими та французькими періодичними газетами та журналами того періоду. Бібліотека систематично укомплектовувалася новими виданнями. Інформацію про це містять рукописні помітки на сторінках видань з фонду. Отже, дослідження родинної бібліотеки свідчить про існуючу спадкоємність у бібліофільстві Леціусів на зламі ХІХ-ХХ ст. і суттєву роль у цьому її власника — Й.А. Леціуса. Примірники колекції демонструють широкий видовий спектр книжкових знаків. Сукупно вони дають уявлення про час побутування книг, книготорговців, європейську моду та книжкову культуру ХІХ ст.

Шрифтовий книжковий знак, штампель, овальний, текст у лінійній рамці, синього кольору, розміри 15 x 25 мм, текст "ПЕРЕПЛЕТЧИКЪ М. БУЙМИСТРОВЪ КІЕВЪ".

Книга: Napoleon III. Geschichte Julius Cäsars : vom verfasser autorisirte uebersetzung / Napoleon III. - Wien : Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1866. - Zweiter Band. - 544 p.

	<p>Шрифтовий книжковий знак, штампель, без рамки, фіолетового кольору, із фігурними елементами, розміри 33 x 42 мм, текст "КНИЖНЫЙ МАГАЗИНЪ А. Д. КАРЧАГИНА, ВЪ ХАРЬКОВЪ. Московская ул. д. № 6."</p> <p>Книга: Бузольт Г. Очерк государственных и правовых греческих древностей / Георг Бузольт ; пер. с нем. студентов Имп. Харьк. ун-та А. (М. + В.). – Харьков : тип. Адольфа Дарре, 1895. – VII, 320 с.</p>
	<p>Шрифтовий друкований книжковий знак, наліпка, прямокутна, текст у подвійній лінійній рамці, тло рожевого кольору, текст та рамка чорного кольору, розміри 20 x 38 мм, текст "TH. STAUFFER Buchhandlung und Antiquariat LEIPZIG Universitätsstrasse 26". [Книжковий та антикварний магазин Теодора Штауффера в Лейпцигу].</p> <p>Книга: Hand-Katalog der neueren deutschen wissenschaftlichen, technologischen und schönwissenschaftlichen Literatur : in dauerhaften und geschmackvollen Einbänden. – Leipzig : W. Mähler Versandbuchhandlung, 1912. – IV, 695 p.</p>
	<p>Шрифтовий друкований книжковий знак, наліпка, прямокутна, текст у подвійній лінійній рамці, розміри 14 x 27 мм, тло блакитного кольору, текст та рамка золотистого кольору, текст "C. Wintersche Universitätsbuchhandlung Heidelberg." [Книгарня К. Вінтера Гейдельберг].</p> <p>Книга: Biblische Geschichte für den evangelisch-protestantischen Religions=Unterricht in den Schulen des Grossherzogtums Baden. – Zehnte Auflage. – Lahr : Druck und Verlag von J.H. Geiger, 1891. – 204 p. : il.</p>

	<p>Шрифтовий книжковий знак, наліпка, овальна з хвилястими краями, текст у лінійній рамці, тло червоного кольору, текст, елементи оздоблення та рамка білого кольору, розміри 22 x 35 мм, з фігурними елементами, текст "J.J. HECKENHAUER'sche Buchhandlung Antiquarium & Sortiment. TÜBINGEN." [Книгарня Дж. Дж. Гекенгауера. Антикваріат та асортимент. Тюбінген].</p> <p>Книга: Barth C. G. Süddeutsche Originalien, Vengel, Oetinger, Flattich : in Fragmenten gezeichnet von ihnen selbst / hrsg. von M. C. G. Barth. – Stuttgart : bei F.C. Löflund und Sohn., 1828. – Erster Heft. – 79 p.</p>
	<p>Шрифтовий книжковий знак, штампель, овальний, текст у лінійній рамці, фіолетового кольору, розміри 27 x 47 мм, текст "Riegel'sche Buch- u. Musikalien-Handlung E. VOSS POTSDAM, Nauenerstr. 25." [Книжковий та музичний магазин Рігеля (Е. Восс), Потсдам, Набережна, 25].</p> <p>Книга: Bleibtreu K. Der russische Feldzug 1812 : mit zwei Karten / Studie von Karl Bleibtreu. – Leipzig : Verlag von Wilhelm Friedrich, a/s. – 143 p.</p>
	<p>Шрифтовий екслібрис, штампель, без рамки, фіолетового кольору, розміри 13 x 35 мм, текст "F. WASSERMANN. BUCHHANDLUNG. REVAL. [Книгарня Фердинанда Вассермана. Ревал].</p> <p>Книга: Meurer H. Lateinisches Lesebuch mit Wortschatz / von Dr. H. Meurer. – Neunte Auflage. – Weimar : Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1909. – Zweiter Teil : für Quinta. – IV, 216 p.</p>

	<p>Шрифтовий книжковий знак, штампель, без рамки, синього кольору, розміри 15 x 25 мм, текст "Geschäftsstelle der Deutschen staaten Blumer Leipzig Königstraße, 27" [Управління німецьких земель Блюмера, Лейпциг, Кенігштрассе, 27].</p> <p>Книга: Lagarde P. A. Deutsche Schriften : gesammtausgabe letzter Band / von Paul de Lagarde. – Göttingen : Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1886. – 352 p.</p>
	<p>Комбінований гравійований екслібрис, наліпка, прямокутна, у чорній лінійній рамці, розміри 5 x 17 мм, із зображенням герба роду Келерів, текст "K. F. K. B. S." [Karl Franz Koehler Bar Sortiment = Карл Франц Келер барний асортимент].</p> <p>Книга: Meyer E. Geschichte des Alterthums / von Eduard Meyer. – Stuttgart ; Berlin : J.G. Cotta'sche Buchhandlung, 1901. – Vierter Band : Das Perserreich und die Griechen. Drittes Buch: Athen (vom Frieden von 446 bis zur Kapitulation Athens im Jahre 404 v. Chr.). – X, 666 p.</p>

Сподіваємось, що подані матеріали допомогли з'ясувати долю однієї німецької книгозбірні (на основі збереженої в бібліотеці частини колекції родини Леціусів).

Таким чином й подальше комплексне дослідження складу рідкісного фонду бібліотеки, успадкованої її частини, видається надзвичайно плідним і перспективним. Адже відкриває нові сторінки з історії формування книгозбірні, що не були раніше відзначені у науковій бібліографії.

Використана література та джерела

1. Моціяка П.П. Ніжинський історико-філологічний інститут кн. Безбородька у портретах його директорів. Ніжин : ПП Лисенко, 2011. 310 с.
2. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари : у 2 т. Т. 1. / уклад.: Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 507 с.
3. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2005. 420 с.
4. Пенський І.І., Королевич О. Д. Минуле й сучасне Ніжинської вищої школи. *Наукові записки*. Чернігів. 1940. Т.1. С.42-57.
5. Тулуб З.Т. Моя жизнь. Киев, 2012. 432 с.
6. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за 100 лет существования, 1802-1902 : в 2 т. Т. 2 / ред. Г.В. Левицкий. Юрьев, 1903. XVI, 656 с.
7. Путеводитель и справочная книга по Юрьеву (Дерпту) и Юрьевскому университету. Юрьев, 1904. 189 с.
8. Отчет о состоянии Историко-филологического Института князя Безбородко в Нежине за 1913-14 академический год. *Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1915. Т.XXX. С. 1-18.
9. Отчет о состоянии Историко-филологического Института князя Безбородко в Нежине за 1914-15 академический год. *Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин, 1916. Т.XXXI. С. 4.
10. Шаповал А. І. Володимир Миколайович Перетц як вчений-українознавець, дослідник рукописної та книжкової спадщини у світлі епістолярних джерел. Київ : НБУВ, 2020. 596 с. : табл., фот.
11. Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежине 18-20 февраля 1914 года. Киев : Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1914. 86 с.
12. Труды Первого Всеросс. съезда преподавателей древних языков 28-31 декабря 1911 г. С.-Петербург, 1912. VII, 400 с.
13. Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802-1902) : в 2 т. Т.1 : Первый и второй периоды (1802-1865). Юрьев : Типография К. Матисена, 1902. 620, 39 с. : ил.
14. Сонни А.И. Представление в Историко-филологический факультет Университета Св. Владимира. *Университетские известия*. 1913. № 12. С.206-207.

15. Елецкий П. Ссылка М.С. Грушевского. *Минувшее*. Санкт-Петербург. 1998. №23. С. 227.
16. Там само. С. 253.
17. Album der Landsleute der Neobaltia, 1879-1904 : als Manuscript gedruckt. Jurjew (Dorpat) : Druck von C. Mattiesen, 1904. С.63.
18. Там само. С. 84.
19. Hasselblatt A. Album academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat : Verlag von C. Mattiesen, 1889. С. 735.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ І.	
Життєвий та науковий шлях Й.А. Леціуса.....	5
Розділ ІІ.	
Книжкове зібрання родини Леціусів у рідкісному фондi бібліотеки імені М.О. Лавровського	27
Використана література та джерела	28

Науково-популярне видання

Слідами ніжинської бібліотеки родини Леціусів

Упорядники:

М. В. Мірошник, Т. В. Давиденко

Відповідальний за випуск:

О.С. Морозов, директор Наукової бібліотеки
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

*Портрет Й.А. Леціуса на стор. 4 покращений,
а зображення на палітурці видання згенероване
з використанням технології «штучного інтелекту»*

